

ЕЛЕМЕНТИ МУЛТИЈЕЗИЧНОСТИ И МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА У БЕЛИЋЕВИМ ДИЈАЛЕКТИМА

У раду се даје анализа елемената мултијезичности и мултикултуралности у *Дијалектима источне и јужне Србије* Александра Белића. У анализи се користе Белићева позивања на друге језике и образлажу циљеви који се тиме постижу. Бројни су језици који су нашли своје место у овој Белићевој монографији, словенски и несловенски. Таквим тврдњама аутор поткрепљује однос призренско-тимочких говора према штокавскоме дијалекту, према суседним словенским и несловенским језицима, према осталим словенским, али и бројним другим језицима. Неки од тих елемената резултат су језичке интерференције, која је долазила директно или посредно. Поједине особине, њихове сличности или разлике у односу на друге језике, последица су генетске типологије. Све те особине Белићу су послужиле да одреди место ових говора и њихов однос према осталим штокавским говорима, али и према осталим балканским језицима.

Кључне речи: Белић, језик, дијалекат, особина, балканизам.

1. Увод

1.1. Ако се има у виду да је Норвежанин Олаф Брок добио задатак да на самом крају 19. и почетку 20. века истражи и опише говоре источне и јужне Србије³, логично је претпоставити да је то подручје пре бурних историјских

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је рађен у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* бр. 178020, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и пројекта *Проучавање језичке и књижевне прошлости и садашњости југоисточне Србије* (бр. пројекта: 183/1-16-01), који се реализује на Филозофском факултету у Нишу.

³ Олаф Брок (Olaf Broch) је ове крајеве обишао на апсолутном крају 19. и почетку 20. века, том приликом је прикупио грађу и као резултат тих истраживања 1903. године је у Бечу на немачком језику објављена монографија *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Осведочени пријатељ Срба Олаф Брок и његова истраживања ових српских говора привлачили су пажњу бројних српских лингвиста (вид. и Марковић, 2015).

(и ратних) догађаја почетком 20. века већ означено као „проблематично“, тј. као подручје које је у свом наслеђу имало елементе и мултикултуралности и мултијезичности – на том елементу је по правилу могуће градити неспоразуме и сукобе. У том или сличном контексту треба посматрати и рад Александра Белића на истраживању народних говора овога краја. Белић је својом монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије* отпочео истраживања српских народних говора, али и дао непревазиђени образац како тај посао треба добро радити. Ваља имати у виду да се Александар Белић школовао у светски познатим лингвистичким центрима и да је израстао у светски познатог и признатог лингвисту (школовао се у Москви и Одеси, а докторирао је у Немачкој, на универзитету у Лајпцигу).

1.2. Белић је своја истраживања отпочео теренским бележењем аутентичне и веома богате грађе и тиме показао да само валидна теренска грађа може бити основа за квалитетан, научно заснован рад. Као европски ђак и познавалац најсавременијих лингвистичких тенденција, он је у свом раду ту грађу подвргао свестраној анализи, тј. теоријске поставке документовао је подацима из грађе, а једино такав спој даје квалитетне резултате. Стога непревазиђено дело Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије*⁴ још увек важи за еталон у обликовању дијалекатског материјала са простора источне и јужне Србије, али и дијалекатског материјала уопште.

1.3. Будући да су суседи често својатали ове крајеве одричући им српску основу, као и да су неки лингвисти из бивших југословенских република овим говорима одрицали припадност штокавком ареалу, закључци до којих је Белић дошао обрадом прикупљеног материјала веома су значајни за будућа истраживања, али и за будуће ставове о овим говорима. Своје закључке Белић је често аргументовао у светлу мултикултурализма, као и подацима из бројних словенских и несловенских језика и тај део из ове Белићеве студије предмет је анализе у овоме раду.

Пошло се од претпоставке да елемената мултикултурализма мора бити у богатој грађи. Грађа је прикупљана из говора свакодневице у којем је морало бити података о свему са чиме је кроз историју овога краја било контаката и чији су утицаји видни. Сам Белић, Београђанин по рођењу, морао је имати недоумица у вези са бројним лексичким индивидуалностима. Он их је обично веома успешно тумачио и одгонетао. Истина, било је извесних ситнијих „про-машаја“ или недоумица на које се у раду *Олаф Брок и српска дијалектологија*

⁴ Рад је штампан у првом Српском дијалектолошком зборнику 1905. године (вид. Белић 1905), али га је Завод за уџбенике и наставна средства 1999. године прештампао (то је 9. том *Изабраних дела*).

осврнуо Недељко Богдановић (2009)⁵. Осим доказа мултикултуралности, ова грађа представља и доказ мултијезичности – бројне лексеме су преузете из језика са којима је овај крај био у контакту. Познавање историје језика, пре свега словенских, и употреба таквих података при тумачењу језичких појава такође представљају елемент мултијезичности. За таквим подацима се трагало и они су систематизовани и подвргнути анализи.

2. Анализа грађе

Истражујући говоре југоисточне Србије, Белић настоји да покаже њихов однос према другим српским дијалектима, према другим језицима, али и да укаже на њихово место у оквиру штокавштине. Отуда је систематизацију података којима обилује ова монографија могуће извршити на основу њиховог односа: према словенским језицима, према суседним (словенским и несловенским) језицима, према турском језику, према осталим језицима.

2.1. Однос према словенским језицима. Однос према руском, али и према осталим словенским језицима (чешком, пољском и др.) Белићу обично помаже да документује да је појава стара словенска. Тај однос може бити двојак, тј. тројак – некада да се покаже да су појаве познате и осталим словенским језицима, а други пут да су те појаве у осталим словенским језицима другачије или пак да се појаве у овим дијалектима слажу са појединим словенским језицима.

2.1.1. Појаве познате и осталим словенским језицима често су регистроване и обухватају различите језичке нивое. Такви подаци су веома бројни, па ће овде бити показан само незнатан део те грађе.

а. Код асимилације самогласника једнога слога другогме⁶, Белић тврди: „Тај је појав познат, а и у друг. слов. језицима га има (на пр. у словеначком, бугарском и др.)“ (1999: 80).

б. Тумачећи лексему *длина* у овим дијалектима, тј. групу *ли* на месту ранијег вокалног *л*, Белић помишља на везу са руским *глубокий* (1999: 129).

в. Тешко објашњив лик речи *сприја* (олуја), Белић покушава да повеже са кореном **per-*: „Ако је наше везивање ове речи са кореном *per-*, рус, *переть*, *пру* (газити), пољ. *poprzec*’ и сл. семазиолошки тачно“ (1999: 76) и закључује да је „неразумљиво само то, зашто се та реч находи у [...] показаном облику“ (1999: 76).

⁵ У вези са ликом *одлати* у овим говорима са Белићем полемисе и Љубисав Ћирић (1983: 33).

⁶ То су примери типа: *метеријал*, *ћеремиде*, *гајдерџија* и сл. (1999: 80).

2.1.2. Некада су те појаве у осталим словенским језицима другачије.

а. Говорећи о старим разликама „између њ и њ, коју находимо у неким словенским језицима (ст. словен. руск. пољском и др.)“ ... каже да се не види „да су се ти сугласници у овоме дијалекту икада разликовали“ (1999: 89) као што се то види у другим словенским језицима.

б. Код примера *млсне*, у тексту се позива на чешко *mlsati* и руско *молсать*, али у фусноти 43 стоји: „Накнадно сам дознао да се поред *млснем* употребљава и *млцнем* и да значе „*мунути, ударити лактом*“. Значење им је, као што се види, врло удаљено од чешког и руског“ (1999: 119).

в. У вези са настанком *у-<- вь* налазимо да „*вь* у почетку, у отвореном слогу, прелази увек у *у* као и у свима штокавским дијалектима (унук, удовица, исп. *вь*^ашка и сл.)“ тврдећи надаље да такве особине „нема нигде више ни у једном другом словенском језику“ (1999: 66).

г. За лик *наковањ* Белић тврди да се „у оваквом облику не находи у другим словенским језицима“, али позивајући се на наставак *-њня*, дозвољава могућност да је у питању стари облик *ьн* (1999: 95).

д. Лексема *чађе* је у различитим ликовима позната и другим словенским језицима – пољском, руском, али и доњолужичком, што Белићу даје повода за закључак да је реч о старини (1905: XIX)⁷.

2.1.3. Некада се појаве у овим дијалектима слажу са појединим словенским језицима.

а. Ту спада тврдња у вези са акцентом: „Када је у руском, пољском и бугарском језику нестало разлике у квалитету и квантитету акценатскоме, тај се појав морао почети у врло ограниченом броју и дијалеката и представника дијалекатских...“ „он (акценат) је врло добро сачувао своје старо место које је имао у заједничко-словенском“ „не знајући за оне измене којима се одликује бугарски језик“ (1999: 69).

б. Појаву упрошћавања код глагола типа: *јединајесе, дванајесе* итд. Белић повезује са местом акцента, показујући да је старо акценатско место трећи слог с краја речи, поткрепљујући то и примерима из руског језика (1999: 192, 193).

в. Тумачећи облик *бьш* Белић истиче да постоји сличан прилог у „ст. словеначком и ст. руском и др. (1999: 90).

г. У вези са обликом *льг* позива се на Миклошићеву тврдњу да је то корен *дльг*, демантујући је примерима из словеначког, упркос томе да би примери из старословенског и пољског ишли у прилог Миклошићевој тврдњи (1999: 93).

д. О рефлексу типа *ль* за вокално *л* каже да таквих појава има и „у чакавским дијалектима, у словеначком, бугарском и западно-словенским

⁷ О овоме налазимо податке у делу где су вршене поправке штампарских и других грешака у издању из 1905.

језицима“ (1999: 122). У вези са *лу* на месту старог вокалног *л* износи ареал појаве (Кратово, Куманово, Г(њ)илане, Приштина, Призрен), истичући да је појава регистрована и у најстаријим споменицима (Мирослављево јеванђеље, Вуканово јеванђеље, Зборник попа Драгоља, неке дубровачке повеље и др.). „У дубровачким повељама ... та је црта неоригинална“ (1999: 126) и Белић мисли да је унесена из рашких повеља или сличних споменика (1999: 126).

ђ. Редукција вокала у слогу испред акцентованог карактеристика је и словеначког и руског језика (Белић 1999: 196).

е. Кад расправља о дисимилацији сугласника у примерима типа *млого, зевња* и сл., позива се на Брока и његово тумачење ове појаве у руском и пољском језику (1999: 185).

ж. Говорећи о томе да је *би* „постало скамењен глаголски облик за сва лица и све бројеве, ма да се у књижевном језику одржава и даље разлика у неким облицима (бих, би, бисмо и т. д.)“, Белић истиче: „То се исто извршило и у рускоме језику са *бы*“ (1999: 636–637).

2.2. О д н о с п р е м а с у с е д н и м ј е з и ц и м а. Тај однос је могуће посматрати двојачко – као однос према суседним словенским језицима и као однос према суседним балканским несловенским језицима.

2.2.1. Компарација са суседним словенским језицима (бугарским, македонским) служи како би се показало у којем периоду и какав је био њихов међуутицај, а често и да би се документовало да тог утицаја са те стране није могло бити.

а. У вези са губљењем *љ* у пасивном партиципу претерита Белић тврди да „зависи од морфолошких прилика“, те није у вези са бугарским, у коме је губљење *љ* „фонетски појав“ (1999: 143)⁸.

б. Када објашњава артикулацију палаталних сугласника *ћ*, *ђ*, Белић помиње Мазингово тумачење. Он с тим у вези истиче и рад Стојана Новаковића *Ћ и Ђ у македонским народним дијалектима* (1999: 151), као и књигу М. В. Веселиновића *Гранични дијалекти међу Србима и Бугарима*, али и став Цонева и Олафа Брока. Како би објаснио судбину гласова *ч*, *џ* у тимочко-лужничким говорима, Белић се потпомаже турским речима типа *бађав* показујући да су се они у овим говорима развили пре доласка оваквих турцизама. Све то помаже да Белић дође до закључка да хронологију појаве *ч*, *џ* у тим околностима треба везати негде за период између 12. и 14. века,

⁸ Заправо Белић у вези са овим каже: „Разуме се да је импулс за оваква образовања могао бити добијен са стране, у толико пре, што се оваква образовања могу са много више разлога претпоставити за македонске и бугарске говоре, јер је у њих такав однос између *graes*. и овог *part*. могао бити створен код неких глагола и фонетским путем: на пр. правиш: правен (м. прављен); они су заједно са другим примерима, могли утицати на генералисање оваквог односа“ (1999: 18).

тј. пре појаве *ћ, ђ* уместо ранијег *тѣј, дѣј* и пре него што је *к* и *г* испред *и* и *е* почело прелазити у *ћ, ђ* (1999: 164). С тим у вези посебно истиче стање у бугарском где имамо *шт* и *жд*, каквих у овим говорима нема (Белић ово посебно истиче са намером да демантује став лингвиста који ове говоре називају *смешаним, прелазним*) (1999: 164).

в. За објашњење постојања африкате *s* у овим дијалектима Белић полази од чињенице да такав глас постоји у старословенском, бугарском, македонском, у црногорским дијалектима, као и у западнословенским језицима (1999: 171). Поредиши стање у словенским језицима са индоевропским приликама, закључује да је овај глас двојаког постања.

г. Говорећи о колебању у употреби *н : њ* Белић за пример *оња свет* каже: „*Оња* је позајмљено из бугарског језика“ (напомена 67^а, 1999: 182).

д. За Решетареву тврдњу („по нечијем туђем извештају“) да се у Књажевцу „чују сва четири Вукова акцента“ каже да је „потпуно нетачна“ (1999: 208). Осврће се и на погрешно поређење овог дијалекта у акценатском погледу са бугарским језиком и његово довођење у „круг бугарских дијалеката“ (1999: 209), позивајући се и на бугарског лингвисту Цонева и његову тежњу „да каже, а не и да [се] докаже, да су сви дијалекти о којима Цонев говори бугарски“ (1999: 209). Битна разлика између акценатске слике ових говора и других српских дијалеката јесте „што овај дијалекат нема дужине“ и то намеће претпоставку „о могућности утицаја на овај дијалекат других туђих дијалеката“. У том смислу, вели Белић, „не би било ништа чудновато, када би се могло доказати да је на њ утицао бугарски језик. Међутим то се апсолутно не може доказати, већ је несумњиво сасвим противно тачно: *да бугарски језик, што се акцента тиче, у опште није никако утицао на овај дијалекат*“ (1999: 209). Да је тако, Белић потврђује чињеницом да „овај дијалекат не зна ни за једну специфичну особину бугарског језика“ (1999: 209), а то вреди и за акценат. Примери којима се то показује потичу од Цонева и тичу се ликова који на првом слогу двосложних именица средњег рода у српском имају дугосилазни акценат који одговара акценту у речима с полногласјем у руском језику, а у бугарском тај акценат прелази на последњи слог, док у овим дијалектима (као и у осталим српским говорима) тај акценат остаје на првом слогу (*злато, сено, тело*) (1999: 209). Примерима *поље, небо, око*, који и у бугарском и у словеначком имају пренесени акценат на последњем слогу, Белић такође показује истоветност ових говора и осталих српских дијалеката, тврдећи „да се овде о утицају бугарскога језика не може говорити и да се овај дијалекат, *сем дужина, у свему другоме што се места акцента тиче слаже са осталим српским говорима*“ (1999: 210). Он такође тврди да „принципске разлике у месту акцента ових дијалеката нема“ (1999: 210). Таква тврдња стоји и у вези са преношењем акцената на проклитику. За сва одступања од поменутих правила објашњење треба тражити у аналогiji, а условиле су је „специјалне прилике различних словенских језика“ (1999: 212).

ђ. Преношење акцента на претходни слог у Врању и околини Белић налази и у „кумановском, кратовском и кривопаланачком дијалекту“ (1999: 215), одакле се може претпоставити којим путем је таква особина дошла до Врања.

е. Облик личне заменице у Н мн. гласи *ми*, али „сем њега има још три облика који су много ређи и од којих се неки само спорадички употребљавају: *мије*, *ни*, *није*. [...] Да ли је тај завршетак донесен са стране, или је постао самостално – тешко је рећи. Ја мислим ипак да је прво вероватније, јер се такви облици налазе и у Македонији и у Бугарској, а овде су сасма спорадички“ (1999: 277).

ж. За примере типа: „*не ти гу да̑м, да не гу види, не ти пла̑а*“ и сл. Белић каже да „се може мислити да је и та црта дошла са стране, из македонских дијалеката“ (1999: 403).

з. Говорећи о балканизмима као што су: аналитичка деклинација, употреба удвојених облика личне заменице и употреба демонстративне заменице у значењу члана, Белић истиче да су то „њихове главне особине које чине да многи ове дијалекте не сматрају за српске или, у најбољем случају, мисле да они чине прелаз од српскога ка бугарскоме“ (1999: 221), што је особито став бугарских лингвиста. У томе се позива на став проф. Милетића, који сматра и „доказује да се пад флексије развио као резултат гласовних изједначавања на крају речи у буг. језику и да је он специфично-бугарска особина“ (1999: 221). Милетић и појаву члана тумачи као појаву која се развила „специјално на бугарскоме терену“. Колико Милетић иде далеко, вели Белић, он „изједначава употребу тих двеју особина у различним јужно-словенским језицима са бугарском народношћу и бугарским језиком“ (1999: 221). Белић каже да употреба ових трију особина није ни специфично бугарска ни српска, „већ готово свих дијалеката источне половине Балканскога Полуострва“ (1999: 222), а ту спадају: „албански, грчки, румунски, македонски дијалекти, српски и бугарски“ (1999: 222). Зато он закључује да су ове црте унесене споља у току развитка „међу свима оним језицима који су знали за те црте“ (1999: 222). Овако настале особине Белић пореди са прихватањем нове (туђе) културе. За решење ове проблематике (уплив балканизма) верује „да они своје решење неће наћи ни у српском ни у бугарском ни македонском, већ у другим несловенским језицима чија је сфера утицаја, захватила и споменуте словенске дијалекте“ (1999: 223).

и. Он налази типично српске специфичности говора ПТ дијалекта по којима се они разликују и „од правих бугарских дијалеката и „од јужно-македонских“, а једна од њих је наставак *а* у генитиву јединине придева и придевских заменица (*доброга, тога*), за коју наводи „да се налази и у словеначком језику“, што говори о односу српског и словеначког.

ј. У вези са аналитизмом у поређењу придева каже: „Слично нешто находимо и у бугарскоме језику и македонским говорима“ (1999: 298). И употребу

чланске морфеме Белић евидентира и у македонским и у бугарским говорима. Он каже да је „члан био некада, или бар постпозитивна употреба демонстративне заменице, особина за коју је знао и основни дијалекат свих говора које ја у овом делу испитујем, и да је из те заједнице тимочко-лужнички дијалекат и понео свој члан“ (1999: 300). Одбацује могућност да би утицај за појаву члана могао бити из бугарског, јер „тако јак и тако дубок утицај источно-бугарских дијалеката на ове говоре не може се констатовати“ (1999: 300). Заједничко бугарским, македонским и српским дијалектима у вези са употребом члана јесте што је „члан постпозитивна демонстративна заменица“ (1999: 308).

2.2.2. Поређењем са стањем у суседним балканским несловенским језицима Белић објашњава појаву балканизама.

Ту спада аналитичка деклинација за коју Белић каже „да је употреба предлога место самосталних падежа *туђ* утицај у овим дијалектима“ (1999: 226), али и та тврдња стоји и у вези са осталим балканизмима (постпозитиван члан, удвојена лична заменица, будуће време образовано помоћу глагола „хтети“ и садаш. времена и др.).

2.3. О д н о с п р е м а т у р с к о м ј е з и к у. Као последица историјских околности и резултат међујезичких контаката мора се посматрати однос према турском језику. Будући да су ови најјужнији крајеви српског језичког подручја и најдуже остали под Турцима, логично је да се примери из турског језика често налазе у Белићевој грађи. Они су ту са различитом функцијом. Некада треба да покажу на који начин су се примери из турског уклапали у српски језички систем овога краја. То „уклапање“ може бити као у осталим српским (штокавским) дијалектима, тј. као у стандарду, али може бити и оригинално. Оригинално је у примерима са турским суфиксом *-лук*. Док се у стандарду и осталим српским дијалектима налази *-лук*, овде ће та адаптација бити у лику *-лък*.

а. Заправо Белић се у вези са постојањем полугласника⁹ позива на турски језик, и то онда када говори о нијансираном изговору овога гласа у одређеним позицијама, тврдећи да су то често речи које су „позајмљене из турскога са наставком“ (1999: 103).

У овим говорима јавља се и „полуглас какав находимо и у неким другим турским речима: *баръ_ут*, *бацъ_уз*“ (1999: 104) и сл.

Посебну пажњу заслужује полугласник у речима са турским завршетком *-лук*, који се додаје „турским и српским речима“ (1999: 104): *газдаљ_ук*, *комшилъ_ук* итд. У вези са овим турским наставком Белић шири тумачење појаве, објашњавајући настанак *-лук* у другим дијалектима (и стандарду), који не знају за полугласник, „новим позајмљивањем тих речи из турскога“ (1999: 105–106).

⁹ Говорећи о „полугласницима новoga постања“ истиче да то питање „није ни у нас нити у опште у словенској науци разрађено као што треба“ (1999: 99).

б. Глас *x* везује за речи које су дошле из турског језика, тврдећи: „У речима пак турскога порекла и *x* је туђега порекла“ (1999: 173). За потврду о времену до којег је овај стари глас био део језичког система ових говора користи податак са даске из манастира *Светог Ђорђа* у Темској из 1742. (тамо постоји глас *x*) (1999: 173). За судбину овога гласа потврда је стање у херцеговачком говору, у Шумадији или Босни (помиње Шурминов податак из сарајевског говора у коме имамо супституент *k*, али и примере без овога гласа). Он каже да је још Вук забележио да је код „мухамедоваца“ овај глас „танак“.

в. Турски језик често бива употребљен као појашњење у вези са неким лексичким ликовима¹⁰. Тако код примера *чeрaпe* (чарапе) стоји да ово „не би било тешко објаснити, када бисмо за основну форму сматрали *чopaпe* [...] на шта бисмо, према турском јез., имали право“ (1999: 75), а у вези са обликом *тик'е* уместо *теке* налазимо: „Изгледа да је та реч из турског језика добивена са неком умекшаношћу“ (1999: 76).

2.4. О д н о с п р е м а о с т а л и м ј е з и ц и м а. Позивање на бројне друге језике често је у овој Белићевој монографији.

а. Такав детаљ налазимо у вези са објашњењем речи *жъгла* (штапови на јарму) и позив на лик *zizlis* „у летском“, које је можда „позајмљено из рускога или пољскога“ (1999: 92), али и на облик у литавском, уз напомену: „Овде не бисмо очекивали с зато што је тај глас постао од индоевр. палаталног гутурала“ (1999: 92).

б. Тумачећи метатезу у примерима *лојзе* и *гројзе*, каже „да су звуци *ј* и *з* врло блиски по начину артикулације“ (1999: 141), а као доказ позива се на стање у грчком језику (**juuon* је прешло у *zvuon*).

в. За лексему *манастир* каже да је узета из грчког (1999: 255), а иста тврдња стоји и у вези са *Панталеј* (1999: 82).

2.5. Чини се да је највише елемената мултикултурализама у вези са позивањем на турски језик.

а. У тумачењу облика *бъи* Белић полази од тога да је то облик заправо старије *бъх*, а као доказ доноси податке из Вуковог *Рјечника* из Дубровника (ударио у *бах*, у повељама, дубровачком говору и другим „нашим споменицима“ (1999: 90), а позива се и на Даничићев *Речник*.

б. Редукцију и испадање сугласника Белић поткрепљује турцизмима: *а^мчика*, *бача* (*баишча*), *ба^мчованџија*, *барјатар* и сл. (1999: 186, 187), а метатезу облицима: *бајраци*, *барјамов*, *крушум* (1999: 188).

в. Ваља приметити да у Белићевим ставовима има позивања на друге ауторе, њихова дела и њихове податке са намером да се нешто докаже или

¹⁰ Код Белића налазимо тврдњу: “Познато је како се често и генерално у српском језику употребљавају турске речи онда када представљају морфолошку црту и како се у српском језику генерализују неки турски наставци и постају продуктивни“ (1999: 616).

оповргне. Бројни научници тога доба, или старијег, налазе своје место у Белићевим *Дијалектима*. Честа су позивања на детаље из Вуковог *Рјечника*, а подаци из тог речника редовно доносе и културне информације у вези са одредницом.

г. Посебно су значајне бројне Белићеве „апсолутне“ тврдње, тј. његово позивање на друге језике, на семантику из тих бројних других језика без позивања на литературу¹¹, како данас чини се готово није могуће или барем не спада у домен озбиљне науке. То говори, пре свега, о његовом ауторитету.

3. Закључне напомене

Поставља се питање која је функција мултијезичности и мултикултуралности у Белићевјој монографији, а истовремено и у свим радовима ове врсте.

Без тог елемента није могуће разумевање одређених дијалекатских појава (*дубина* према облику у руском¹²), али без тог елемента није могуће ни одређивање места једног говора у односу на друге дијалекте, у односу на стандард, у односу на суседне, али и друге словенске, па и несловенске језике. Такви детаљи, а и примери мултикултуралности, драгоцене су информације за историју језика, али и историју одређеног краја. Они пружају бројне, често и веома драгоцене информације о историјским контактима – језичким и друштвеним.

Не може се избећи питање језичке контактологије, а с њом и језичке интерференције када је реч о помињању других језика. Језичка контактологија када су у питању призренско-тимочки говори најмање је двојака – са језицима у суседству и са језицима освајача. У првом случају говоримо о балканизмима насталим у контакту са балканским несловенским језицима, као и о језичком контакту суседних словенских језика, а у другом о контакту са турским језиком.

У вези са језичком интерференцијом Белић тврди: „Туђим језичким утицајем назива се појав, ако се нека језичка црта, примљена са стране, генералише, уопшти у неком језику или дијалекту његовим средствима, тако

¹¹ До податка о томе колико је језика знао Александар Белић нисам могла доћи. Имајући на виду да је студирао у Русији, докторирао у Немачкој, мора се претпоставити да је руски и немачки сигурно знао.

¹² Ова лексема се у описима говора овога краја редовно налази тамо где се говори о вокалном *л* као пример необичне и неочекиване супституције овог вокала са *ли*, какве нема ни у једној другој лексичкој јединици. Белић помишља да се и не ради о необичном супституенту овог старог вокала, већ да је у питању сасвим друга лексема (руско *глубоки* = дубок), те да се заправо ради о супституцији сугласника *гл>дл*, какву налазимо нпр. у речи *глето<длето* (нпр. у Марковић, 2000: 89).

да постане саставни део његов. Такве су обично лексичке, синтактичне, и често морфолошке особине које прима од једног језика други“ [...] „код фонетских језичких црта сасвим је нешто друго“ (1905: LXXXII).

Говорећи о балканизмима (аналитичка деклинација, употреба удвојених облика личне заменице, употреба демонстративне заменице у значењу члана и др.), Белић истиче да су то „њихове главне особине које чине да многи ове дијалекте не сматрају за српске или, у најбољем случају, мисле да они чине прелаз од српскога ка бугарскоме“ (1999: 221), што је пре свега став бугарских лингвиста¹³. По Белићу, употреба ових трију особина није ни специфично бугарска ни српска, „већ готово свих дијалеката источне половине Балканскога Полуострва“ (1999: 222), а ту спадају: „албански, грчки, румунски, македонски дијалекти, српски и бугарски“ (1999: 222). Зато он закључује да су ове црте унесене споља у току развика „међу свима оним језицима који су знали за те црте“¹⁴ (1999: 222). За решење ове проблематике (уплив балканизма) верује „да они своје решење неће наћи ни у српском ни у бугарском ни македонском, већ у другим несловенским језицима чија је сфера утицаја, захватила и споменуте словенске дијалекте“ (1999: 223). Белићев је закључак да питање балканизма треба решавати „без икаква обзира на необичну патриотску осетљивост младих балканских народа“ (1999: 43).

Он такође тврди: „Призренско-тимочку групу спајају у једну целину многи архаизми, непознавање новијих црта развика штокавских дија-

¹³ У томе се позива на проф. Милетића, који сматра и „доказује да се пад флексије развио као резултат гласовних изједначавања на крају речи у буг. језику и да је он специфично-бугарска особина“ (1999: 221). Милетић и појаву члана тумачи као појаву која се развила „специјално на бугарском терену“. Колико Милетић иде далеко, вели Белић, он „изједначава употребу тих двеју особина у различним јужно-словенским језицима са бугарском народношћу и бугарским језиком“ (1999: 221).

¹⁴ С тим у вези, Белић каже: „За ове је наше говоре од интереса још и то, како су примили речене романске особине: да ли непосредно од Романа, које су асимиловали, или преко македонских или бугарских Словена. Видели смо да македонских утицаја на ове говоре, као што је и сасвим природно, и ако не у врло великој мери, има. Има их најмање у фонетици, више у морфологији и синтакси, а, можда, понајвише у речнику. Заједно са тим особинама могли су им они предати и споменуте романске црте, које су они, са своје стране, примили од Романа. Али када су представници и ових говора, по свој прилици, доста рано, најдаље до краја XII в., долазили у додир са романским племенима, оцепљени од осталих срп. говора, исто онако као и македонски Словени, зашто се и код њих те црте не би могле самостално развити, а македонски утицаји су могли, и поред тога, долазити с југа, уносити у речене наше говоре по неке своје црте и пооштравати својим романизмима оне које су споменути наши говори већ били примили. Само се зато што су непосредне везе македонских Словена са романским становништвом биле јаче него свих осталих балкан. Словена може импулс за ове појаве, према нашим говорима, приписати њима. Ја сам чврстога уверења да само у овоме и сличном правцу треба тражити решење и овим и многим другим цртама споменутих балканских језика.“ (1905: LXXV).

лекага и неке особине, добијене са стране, само њима својствене¹⁵ (1905: LXXXVII).

На самом почетку 20. века Белић је чињеницама доказао да говори источне и јужне Србије имају развој заједнички са осталим штокавским дијалектима и да их са њима повезују бројне основне језичке особине, али да су у доцнијем периоду имали иновативни развојни пут који их је од њих удаљио¹⁶. Неупућени, злонамерни и лингвистички необразовани имају негативан однос према тим новонасталим особинама, користећи их да неоправдано покажу инфериорност говора ових крајева у односу на остале српске говоре и у односу на стандард¹⁷, верујући притом, ваљда, у супериорност свог идиома који не припада овоме крају. Агресивност којом се те диференцијалне особине шире¹⁸ стога што их одликује језичка економичност наговештава у ком правцу ће се српски говори развијати.

Литература

Белић, 1905: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, у: *Српски дијалектолошки зборник бр. I*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Белић, 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Богдановић, 2009: Н. Богдановић, Олаф Брок и српска дијалектологија, у: *Радови одсека за српски језик*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек за српски језик, стр. 109–116.

¹⁵ По Белићу, те црте су „у главном, морфолошког и синтактичког порекла. Најтипичније су: 1. а) Свођење именске флексије на један или два падежа (nominativus и accusativus) и употреба предлога за функције осталих падежа. б) Употреба удвојене личне заменице у извесним случајевима. 2. Пропуштање свезе да у будућем времену и неким синтактичким конструкцијама. 3. Употреба постпозитивног члана. 4. Губљење квантитета.“ (1905: LXVIII).

¹⁶ С тим у вези Белић закључује: „Кад из црта овога дијалекта издвојимо оне које су му заједничке са другим језицима источне половине Балканског Полуострва, новогрчким, албанским, румунским, македонским (овде рачунам оне македонске говоре који нису српски) и бугарским, јер су се оне у њему развиле тек онда када је он дошао у непосредни додир са неким од њих, и не могу, према томе, имати значаја за његову ранију историју развита, тада остају црте које су чисто српске или које су се из таквих развиле. Оне доказују да је тај дијалекат и по постању своје српски и да је неко време живео заједничким животом са штокавским дијалектима“ (1999: 224).

¹⁷ Ова тврдња често је заснована на одступањима у прозодијском систему ових говора. Белић међутим тврди: „По месту акцената овај се дијалекат потпуно слаже са оном акцентуацијом коју морамо претпоставити за старију епоху наше данашње специфичко-штокавске акцентуације“ (1999: 208), тј. у њему су скраћени дуги слогови и нема померања акцената према почетку речи (1999: 209).

¹⁸ Доказ те агресивности може се наћи у бројним описима народних говора (нпр. Милорадовић 2003), али и пажљивим „ослушкивањем“ говора у средствима јавне комуникације наћи ће се такве потврде.

- Брок, 1903: O. Broch, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Wien: Schriften der Balkankommission, Linguistische Abtheilung III.
- Марковић, 2000: Ј. Марковић, Говор Запања, у: *Српски дијалектолошки зборник бр. XLVII*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Марковић, 2015: Ј. Марковић, Олаф Брок у светлу српске дијалектологије, у: *Путевима српских идиома*, Зборник радова посвећен проф. Р. Младеновићу, Крагујевац: ФИЛУМ, стр. 103–114.
- Милорадовић, 2003: С. Милорадовић, *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ћирић, 1983: Љ. Ћирић, Говор Лужнице, у: *Српски дијалектолошки зборник XXIX*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Јордана С. Маркович

ЭЛЕМЕНТЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И МНОГОЯЗЫЧИЯ В ДИАЛЕКТАХ А. БЕЛИЧА

Резюме

В статье анализируются элементы мультикультурности и многоязычия в монографии А. Белича *Диалекты восточной и южной Сербии*. В анализе используются его пригласия на других языках и объясняются цели, которые достигнуты. Многочисленные языки – словенские и несловенские, нашли свое место в этой монографии. Этими утверждениями автор подтверждает отношение призренско-тимокских говорах к штокавском диалекте, его отношение к соседним словенским и несловянским языкам, его отношение к другим словенским, а также и к множеству других языков. Некоторые из этих элементов являются результатом языкового вмешательства, которое пришло прямо или косвенно. Некоторые особенности, их сходство или различие от других языков обусловлены генетической типологией. Все эти характеристики были использованы для определения места этих говорах и их связи с другими штокавскими диалектами, а также с другими балканскими языками.

Ключевые слова: Белич, язык, диалект, особенность, балканизм.

